

LUNDS
UNIVERSITET

Samvetsfrihet inom abortvården och fallet Ellinor Grimmark

En argumentationsanalys av debatten i svenska nyhetsmedier

Emma Lennhammer Johnsson
Avdelningen för mänskliga rättigheter
Historiska institutionen
MRSG31
2017

Handledare: Andreas Tullberg och Emma Severinsson

Abstrakt

I samband med att Arbetsdomstolen i början av år 2017 tog upp fallet med barnmorskan Ellinor Grimmark, blossade debatten om samvetsfrihet inom abortvården upp i Sverige igen. Grimmark hade nekats arbete som barnmorska, då hon inte var villig att utföra aborter, sätta in kopparspiral samt förse patienter med så kallat akut p-piller. Syftet med uppsatsen är att belysa den debatt som ägde rum gällande samvetsfrihet och aborter i Sverige. Detta görs genom att genomföra en argumentationsanalys av de artiklar jag har valt att avgränsa mig till. Dessa artiklar har publicerats under perioden 4 november 2016 till 18 april 2017. Teorin som används är Mats Aldéns teori om samvete, vilken valdes för att på ett tydligt sätt kunna definiera begreppet samvete, på vilket samvetsfrihet byggs. Uppsatsen bygger till stor del på bland annat Kavot Zilléns avhandling rörande samvetsfrihet inom vården.

Frågeställningar som har besvarats under arbetets gång är: vilka är pro- och contraargumenten i debatten om samvetsfrihet inom svensk abortvård och fallet Ellinor Grimmark? Hur hållbara och relevanta är dessa argument? Hur välmotiverad är avsaknaden av samvetsklausuler inom svensk abortvård? Det har funnits flera tydliga teman i debatten om samvetsfrihet inom abortvården, vilka klargörs i analysen. En slutsats som har dragits är att det finns en balansgång mellan att å ena sidan kunna uppfylla kravet på god vård, å andra sidan kunna erbjuda en samvetsfrihet som eventuellt äventyrar sagda goda vården.

Nyckelord: Sverige, mänskliga rättigheter, abort, samvetsfrihet, hälso- och sjukvård

Abstract

In the beginning of 2017, the debate regarding freedom of conscience and abortions surfaced again in Sweden, when the Labour Arbitration Court raised the case of the midwife Ellinor Grimmark. Grimmark had been denied work as a midwife, as she was unwilling to perform abortions, put in a contraceptive copper coil, and to provide patients with so-called oral emergency contraceptive. This essay aims to shed light on the debate surrounding freedom of conscience and abortions in Sweden. This is done by applying the method of argument analysis on the articles I have chosen which were published during the period 4 November 2016 to 18 April 2017. The theory used in relation to the method is Mats Aldén's theory regarding conscience, which was chosen to define the concept of conscience. The essay is mainly based on Kavot Zillén's thesis on freedom of conscience in health care.

Questions that have been answered during the course of the work are: which are the pro and contra arguments in the debate? How valid and relevant are they? How well motivated is the lack of conscience clauses in Swedish abortion care? There have been several topics in the debate, which are clarified in the analysis. One conclusion drawn in this report is the existence of a balance to, on the one hand, being able to meet the requirements of adequate health care, and on the other hand, being able to offer freedom of conscience. A freedom which, in turn, could possibly endanger the quality of the aforementioned health care.

Keywords: Sweden, human rights, abortion, freedom of conscience, health care

Innehållsförteckning

1 Inledning	5
1.1 Problemformulering, syfte och frågeställningar	5
1.2 Material och avgränsningar	6
2 Litteraturoversikt och tidigare forskning	8
3 Teori och metod	9
3.1 Mats Aldéns teori om samvete och samvetsfrihet.....	9
3.2 Metodval	10
4 Analys och diskussion	12
4.1 Argumentationsanalys	12
4.1.1 Argument för införande av samvetsfrihet inom abortvården	12
4.1.1.1 Abort som moraliskt dilemma.....	13
4.1.1.2 Samvetsfrihetens praktiska genomförbarhet.....	16
4.1.1.3 Förarbetena till abortlagen förutsatte samvetsfrihet	20
4.1.1.4 Europakonventionen ger rätten till samvetsfrihet.....	21
4.1.2 Argument mot införande av samvetsfrihet inom abortvården	22
4.1.2.1 Abort som en kvinnorrättsfråga och samvetsfrihet sett som abortmotstånd	22
4.1.2.2 Rätten till god vård	26
4.1.2.3 Statens kontra individens intressen	30
4.1.2.4 Kan leda till samvetsfrihet inom fler områden	32
4.2 Diskussion och slutsatser	35
Sammanfattning	38
Referenser	39

1 Inledning

Den svenska abortlagen och frågan om abort har diskuterats åtskilliga gånger genom historien. Frågan om var gränsen går mellan kvinnans rätt till frihet och inflytande över sin egen kropp och fostrets rätt till liv har debatterats flitigt. Abortlagen (1974:595) som slogs fast år 1974 gav kvinnor en utökad bestämmanderätt över sin egen kropp. Detta blev vidare en milstolpe sett till den demokratiska och frigörande utvecklingen för kvinnor i Sverige.¹

I förarbetena till abortlagen tog man upp problematiken kring aborter och eventuella samvetskval för individer arbetandes inom vården som av exempelvis religiösa eller andra skäl inte kände sig bekväma med att genomföra aborter. Det menades att dessa personer inte skulle behöva bindas till en sådan verksamhet, bland annat då detta skulle kunna påverka kvinnan som sökt vård.²

Den 24 januari år 2017 inleddes förhandlingarna i Arbetsdomstolen i fallet Ellinor Grimmark, barnmorskan som av samvetsskäl inte är villig att utföra aborter i sitt arbete, vara delaktig vid insättning av kopparspiral samt ge så kallat akut p-piller. Det menades att hon hade blivit diskriminerad. Hon får stöd av den kristna antiabortorganisationen Alliance Defending Freedom. Detta bidrog till att debatten om samvetsfrihet, framför allt inom den svenska abortvården, blossade upp igen. Det har framkommit tydliga för- och motargument och kritik har riktats mot att Sverige har valt att inte införa samvetsklausuler inom abortvården, trots att Europarådet rådde medlemsstaterna till detta. Domen föll den 12 april år 2017, där Grimmarks talan avslogs, vilket gör ämnet högst aktuellt.³

1.1 Problemformulering, syfte och frågeställningar

Barnmorskan Ellinor Grimmark nekades arbete då hon av samvetsskäl inte var villig att genomföra aborter, sätta in kopparspiral samt ge så kallat akut p-piller. Grimmark har däremot klargjort att hon skulle kunna medverka vid arbetsuppgifter som på något vis

¹ Eduards, Maud, *Kroppspolitik: om moder Svea och andra kvinnor*, [Ny utg.], Atlas, Stockholm, 2012, s. 90 ; SFS 1974:595. *Abortlag*. Stockholm: Socialdepartementet.

² Arbetsdomstolen, dom 2017-04-12, mål B 10/16, s. 15.

³ Arbetsdomstolen, dom 2017-04-12, mål B 10/16, s. 15 ; Europarådets parlamentariska församlings resolution 1763, *The right to conscientious objection in lawful medical care*, antagen den 7 oktober 2010 ; Gaunitz, Victoria & Rosén, Emelie, "Abortvägrande barnmorskor får stör av amerikansk lobby", *Sveriges radio*, hämtad 2017-05-10, publicerades 2017-01-24, nås via <http://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=83&artikel=6614458> ; Zillén, Kavot, *Hälsa- och sjukvårdspersonalens religion- och samvetsfrihet – En rättsvetenskaplig studie om samvetsgrundad vägran och kravet på god vård*, Diss., Uppsala universitet, 2016, s. 30, 240, 246-247.

relaterar till dessa procedurer, exempelvis vid abortsamtal. Enligt europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna, även kallat Europakonventionen, bör personer inom bland annat vården ha rätt till samvetsfrihet. Samtidigt har man som individ i Sverige rätt till att få genomgå en abort och rätt till att ha tillgång till så kallad god vård. Dessa rättigheter kan i viss mån hamna i konflikt med varandra, vilket fallet Ellinor Grimmark visar tydligt.⁴

Denna uppsats syftar till att analysera den debatt som ägde rum i svensk media i samband med att förhandlingarna inleddes i Arbetsdomstolen i fallet Ellinor Grimmark under år 2017. Fokus kommer ligga på att undersöka de debattartiklar som publicerats på diverse nyhetssidor och som visar de framträdande argument som finns i debatten.

De frågeställningar som kommer besvaras i denna uppsats blir således:

- Vilka är pro- och contraargumenten i debatten om samvetsfrihet inom svensk abortvård och fallet Ellinor Grimmark?
- Hur hållbara och relevanta är dessa argument?
- Hur välmotiverad är avsaknaden av samvetsklausuler inom svensk abortvård?

1.2 Material och avgränsningar

Det ämne jag har valt att studera är rätten till samvetsfrihet inom abortvården, med fokus på den svenska debatten. Avgränsningar har gjorts till den debatt som ägde rum i media mellan den 4 november 2016 och den 18 april 2017, i samband med att förhandlingarna inleddes i Arbetsdomstolen i fallet Ellinor Grimmark. Dessa har tagits fram genom att studera samtliga publicerade debattartiklar och därefter välja ut de som visar på de mest framträdande argumenten som funnits i debatten. De begränsningar som finns är bland annat att de debattörer som syns i media själva har tagit stark ställning för eller mot samvetsfrihet inom abortvården, vilket gör att debatten blir relativt onyanserad. Det har varit ont om artiklar som har en mer nyanserad syn i frågan.

Det primärmaterial som har valts ut omfattas av artiklar i svensk media, i form av debattartiklar och vissa ledare som innehåller framträdande argument i debatten om

⁴ Arbetsdomstolen, dom 2017-04-12, mål B 10/16, s. 16-17 ; *European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*, E.T.S. No. 5, 4 November, 1950, art. 8-9 ; Zillén, 2016, s. 30, 240, 246-247.

samvetsfrihet inom abortvården i Sverige. En relativt stor bredd av tidningar och artikelförfattare har använts för att belysa de olika perspektiv som finns i frågan.

Det sekundärmaterial som har valts ut för denna uppsats är lagar och konventioner, i form av bland annat Europakonventionen. Utöver detta har även vetenskapliga artiklar och avhandlingar använts för undersökningen, främst en avhandling av Kavot Zillén som behandlar ämnet samvetsfrihet inom den svenska abortvården och även belyser hur situationen ser ut i andra av Europarådets medlemsstater. Även en artikel av Christina Zampas och Ximena Andi3n-Iba3ez, som behandlar ämnet samvetsfrihet inom hälso- och sjukvård relaterad till sexuell och reproduktiv hälsa, har använts för att få en bättre inblick i vad olika lagar och konventioner säger och hur situationen ser ut i andra europeiska länder. Den teori som valdes ut för uppsatsen är hämtad från Mats Ald3ns avhandling och rör begreppen samvete och samvetsfrihet. Ald3n tar inte upp frågan om samvetsfrihet inom just abortvården i Sverige, utan även inom andra yrken. Denna teori används för att definiera begreppet samvete, på vilken samvetsfrihet byggs på.

2 Litteraturöversikt och tidigare forskning

Ämnet samvetsfrihet inom abortvården i Sverige, eller hälso- och sjukvården generellt, har främst behandlats i de förarbetena som gjordes inför den nuvarande abortlagen samt i betänkandet om samvetsklausuler inom högskoleutbildning. Utöver detta har ämnet inte studerats speciellt djupgående, bortsett från en avhandling av Kavot Zillén från år 2016. En anledning till detta kan vara att man i Sverige ofta ser religionen som någonting som sker inom den privata sfären, inte den offentliga.

Den avhandling som främst har använts är den av Kavot Zillén. Den behandlar ämnet samvetsfrihet inom hälso- och sjukvården, med fokus på situationen i Sverige. Zillén redogör för hur samvetsfrihet fungerar inom hälso- och sjukvården, hur andra länder i Europa har valt att göra och hur grannländerna Norge och Danmark hanterar frågan. Hon har även studerat vilket juridiskt utrymme det ges för hälso- och sjukvårdspersonal att agera enligt sin religion eller tro i samband med dessa individers yrkesutövning. Styrkor hos Zilléns avhandling är att hon verkligen klarlägger ämnet och undersöker det grundligt. Något som eventuellt fattas för att kunna skapa sig en fullständig bild av frågan är hur det rent praktiskt fungerar i exempelvis Norge och Danmark. Det skulle även vara intressant att se hur en potentiell samvetsfrihet skulle kunna se ut inom abortvården i Sverige.

Även Mats Aldéns avhandling lägger en grund för att få en förståelse för vad samvete och samvetsfrihet innebär. Det är även hans teori om just samvete som används i denna uppsats. Detta skapar en tydlig bild för hur samvetsbegreppet kan användas. Aldéns avhandling är bra på så sätt att den klarlägger fältet och även bidrar med en samvetsteori. Däremot kan samvetsteorin ibland vara svår att applicera, då det kan vara svårt att bevisa samtliga kriterier som finns för hans teori.

Jag har även valt att använda mig av boken *Frihet till samvete* av Susanne Wigorts Yngvesson, docent i etik vid Teologiska högskolan i Stockholm, då denna redogör för en del fall av samvetsfrihet inom andra yrken än just inom vården. Det kan vara relevant att se hur samvetsfriheten ser ut även inom andra områden. Jag upplever dock att Wigorts Yngvesson tydligt tar ställning för samvetsfrihet, vilket har haft i åtanke under uppsatsen.

En vetenskaplig artikel av Ximena Andi3n-Iba3ez, och Christina Zampas har använts, då den bland annat har illustrerat hur den juridiska situationen ser ut i Europa och vilka konsekvenser samvetsfrihet inom abortvården har gett.

3 Teori och metod

3.1 Mats Aldéns teori om samvete och samvetsfrihet

Den teori som används i uppsatsen är Mats Aldéns teori om samvete och samvetsfrihet. I sin avhandling *Samvete och samvetsfrihet: en analys av samvetskonflikter i det svenska samhället och av begreppen samvete och samvetsfrihet* lägger han fram ett förslag på en samvetsteori som behandlar hur samvete kan urskiljas och således även läggas som grund i fall av eventuell samvetsfrihet. Aldén redogör för hur begreppen samvete och samvetsfrihet uppmärksammats under 1900-talet i Sverige. Det finns ibland en konflikt mellan exempelvis staten och den enskilde individen i att å ena sidan i sin yrkesroll behöva utföra en handling, å andra sidan att individen anser att denna handling påverkar dennes samvete negativt. Det finns således en konflikt mellan krav ställda av kollektivet och en individs samvete.⁵

Aldén väljer att utgå från tre kriterier. Det första kriteriet är att det ska vara möjligt att kunna förena själva samvetsbegreppet med en större, mer allomfattande, trosuppfattning.⁶ Med detta menas att en individs samvete har en grund i exempelvis någon religion, som i sin tur menar att en viss handling inte är förenligt med religionen.

Det andra kriteriet är att det ska vara möjligt att förena trosuppfattningen med vissa teorier som finns om begreppet samvete.⁷ Med detta avses att samvetet i denna bemärkelse ska kunna förankras i en vedertagen uppfattning av begreppet samvete.

Det tredje kriteriet är att samvete ska kunna införlivas i den enskilda individens person.⁸ Med detta menas således att personen i fråga bör anse att dennes trosuppfattning är en del av dennes person. Ett exempel på detta skulle kunna vara att en person som anser sig vara kristen och leva enligt kristen tro ser sitt eget deltagande inom abortvården som problematiskt och konfliktfyllt i relation till sin religion.

Barnmorskan Ellinor Grimmark, som är föremål för de aktuella debattartiklarna som analyseras i denna uppsats, är kristen. Hon menar att det är på grund av denna kristna tro som hon inte kan genomföra aborter, delta vid insättning av kopparspiral samt förse patienter med akut p-piller, av samvetsskäl. Aldén drar paralleller till samvetet och den kristna tron och hänvisar till teologerna Grisez och Imberg som menar

⁵ Aldén, Mats, *Samvete och samvetsfrihet: en analys av samvetskonflikter i det svenska samhället och av begreppen samvete och samvetsfrihet*, Diss., Lunds universitet, 2002, s. 7, 160, 171-172.

⁶ Aldén, 2002, s.160.

⁷ Aldén, 2002, s.160.

⁸ Aldén, 2002, s.160.

att Gud, enligt kristen tro, skapade människan med förmågan att kunna skilja på vad som är rätt och fel.⁹ Således blir denna teori relevant för fallet Ellinor Grimmark, men även samvetsdebatten i stort.

3.2 Metodval

Valet av metod är argumentationsanalys, vars funktion är att klargöra och granska de argument som finns i de debattartiklar som har publicerats om fallet Ellinor Grimmark i samband med att förhandlingarna i Arbetsdomstolen inleddes. Jag har valt att utgå från boken *Argumentationsanalys* som är skriven av Gunnar Björnsson, Ulrik Kihlbom och Ander Ullholm.

Målet med argumentationsanalys är att identifiera argumenten i en viss debatt och därefter bedöma argumentens beviskraft, genom att granska hållbarheten och relevansen för argumenten. Hållbarheten hos ett argument bedöms genom att se till hur stor tilltro som kan has till argumentet med hjälp av att bland annat se hur pass sant argumentet är, medan relevansen istället bedöms genom att se till hur väsentligt ett påstående är sett till den diskuterade frågan.¹⁰

Det första steget i en argumentationsanalys är att finna tesen.¹¹ I denna argumentationsanalys har jag valt att sortera debattartiklar först genom att särskilja på de artiklar som innehåller proargument och contraargument. Det finns således två generella teser; samvetsfrihet bör, respektive bör inte, införas i svensk abortvård. Sedermera har jag valt att kategorisera argumenten utefter de teman som kunnat urskiljas. Detta har gjorts för att skapa en bättre överblick över den debatt som har förekommit i frågan om samvetsfrihet inom abortvården i Sverige och se vilka olika perspektiv som finns.

De utvalda debattartiklarna granskas kritiskt, för att sedan analyseras och få fram de mest framträdande argumenten i debatten som relaterar till den forskningsfråga som är relevant för uppsatsen. Jag har valt att kategorisera argumenten efter de märkbara teman som finns. Därefter har argumentens hållbarhet undersökts. Viktiga faktorer att beakta är exempelvis under vilka förhållanden och i vilket syfte artiklarna har skrivits, vilka underliggande budskap som finns, samt vilka artikelförfattarna är och deras bakgrund och eventuella kunskapsnivå inom området.

⁹ Aldén, 2002, s. 160 ; Arbetsdomstolen, dom 2017-04-12, mål B 10/16, s. 16-17.

¹⁰ Björnsson, Gunnar, Kihlbom, Ulrik & Ullholm, Anders, *Argumentationsanalys: färdigheter för kritiskt tänkande*, 2. [utökade] utg., Natur & kultur, Stockholm, 2009, s. 11, 24, 34-35.

¹¹ Björnsson et al., 2009, s. 129-130.

Svårigheter som kan uppkomma i denna argumentationsanalys är när argumentens hållbarhet och rimlighet bedöms, då vissa argument inte alltid är grundade på empirisk fakta. Dessa argument grundas istället på de föreställningar och normer som finns kring moraliskt omdebatterade handlingar, så som abort.

4 Analys och diskussion

4.1 Argumentationsanalys

Vissa typer av arbetsuppgifter inom vården anses vara mer känsliga än andra, exempelvis abortverksamhet. Just abortfrågan har diskuterats flitigt historiskt sett på ett internationellt plan. Hos svenska barnmorskor finns det dock generellt sett en relativt sekulär syn på abort, även om det förekommer fall så som det med Ellinor Grimmark.¹²

Redan när den nuvarande abortlagen infördes år 1974 togs frågan upp gällande samvetsfrihet för vårdpersonal arbetandes inom abortvården, även om det inte har skett någon offentlig utredning. Det finns således idag ingen lagstadgad rätt i Sverige sett till samvetsfrihet inom abortvården. En stor andel av Europarådets medlemsländer har infört så kallade samvetsklausuler, vilka gör det möjligt för hälso- och sjukvårdspersonal att avstå från vissa typer av vård som blir problematiska att genomföra beroende på vilka värderingar en individ har. I både Danmark och Norge finns det samvetsklausuler i nationell lagstiftning rörande utförande av abort, även om dessa i viss mån är begränsade.¹³

Debatten gällande samvetsfrihet inom abortvården blev återigen aktuell, i samband med att barnmorskan Ellinor Grimmark började driva fallet. I januari 2017 inleddes förhandlingarna i Arbetsdomstolen och ett antal debattartiklar har publicerats med anknytning till frågan om samvetsfrihet inom abortvården i Sverige. Det finns vissa tydligt framträdande argument både sett till för- och motsidan, vilka jag har valt att sortera under olika teman.

4.1.1 Argument för införande av samvetsfrihet inom abortvården

Några genomgående teman för de argument som ställer sig positiva till införande av samvetsfrihet inom abortvården i Sverige har varit att abort kan ses som ett moraliskt dilemma för vårdpersonalen samt att exempelvis Norge har infört samvetsfrihet inom abortvården och därigenom ses som ett lyckat exempel. Att förarbetena till den abortlag som gäller idag tog upp det problematiska med personal som av samvetsskäl inte känner sig bekväma med att medverka vid aborter är även det ett framträdande

¹² Zillén, 2016, s. 20.

¹³ Zillén, 2016, s. 28-29, 227, 229.

argument. Därefter tas även argumentet upp rörande att Europakonventionen skulle ge rätt till samvetsfrihet.

4.1.1.1 Abort som moraliskt dilemma

Personal inom hälso- och sjukvården kan uppleva det problematiskt att det finns krav på dem att säkerställa så kallad god vård, när de samtidigt har vissa religiösa eller moraliska övertygelser som inte alltid stämmer överens med vissa former av vård.¹⁴ Det är denna typ av konflikt som har uppkommit i fallet med barnmorskan Ellinor Grimmark.

En del debattartiklar som anser att vårdpersonal bör kunna få avstå från att genomföra aborter med samvetsskäl som grund, menar att abortfrågan är ett moraliskt och etiskt dilemma. Framträdande argument för detta framförs av den konservativa skribenten och läraren Frida Park, som bland annat är krönikör på tidningen *Dagen*. *Dagen* är en dagstidning med kristen grund med målet att samhället ska fungera i enlighet med kristna värderingar.¹⁵

Några framträdande åsikter sett till argumentet om abort som moraliskt dilemma är bland annat att ett eventuellt införande av samvetsfrihet inom abortvården skulle bli någon form av erkännande att abort är en komplicerad fråga rent etiskt. Park menar vidare att det är denna åsikt som blir problematisk och inte själva samvetsfriheten. Park menar dessutom att en eventuell rätt till samvetsfrihet skulle innebära att det blir den enskilde individen som får avgöra vad som är moraliskt rätt respektive fel, och inte staten. Därefter drar hon paralleller till att det har varit förtryckarstater som har sett samvetsfrihet som problematiskt och menar att vi historiskt sett vet hur riskabelt det är. Hon menar vidare att individer som själva kan avgöra vad som är moraliskt riktigt borde ses som en resurs snarare än en belastning. Även Ulf Sundkvist, som är pastor i Pingstkyrkan i Karlskrona, instämmer med detta och menar att det inte är önskvärt att bortse från individers samvete.¹⁶

Park lägger även fram att abort inte enbart är ett moraliskt dilemma för patienten, utan även för vårdpersonalen som medverkar vid utförandet av aborter. Hon menar

¹⁴ Zillén, 2016, s. 16.

¹⁵ *Dagen*, *Om Dagen*, hämtad 2017-04-22, nås via <http://www.dagen.se/om-dagen> ; Park, Frida, "Klart barnmorskan inte ska behöva abortera", *Expressen*, publicerades 2017-01-26, hämtad 2017-04-12, nås via <http://www.expressen.se/debatt/klart-barnmorskan-inte-ska-behova-abortera/>

¹⁶ Park, "Klart barnmorskan inte ska behöva abortera", *Expressen*, publicerades 2017-01-26 ; Sundkvist, Ulf, "Samvetsfriheten är en elefant i rummet", *Dagen*, publicerades 2017-02-16, hämtad 2017-04-06, nås via <http://www.dagen.se/kronikor/samvetsfriheten-ar-en-elefant-i-rummet-1.925706>

vidare att det finns en sannolikhet att om några barnmorskor beviljas samvetsfrihet kan det träda fram fler som också vill avstå från att genomföra aborter. Park anser dock att det i en sådan situation skulle innebära att det finns många som lider i tysta idag. Detta hänger även samman med Joel Halldorfs artikel i tidningen *Dagen*, där han lyfter frågan om att det inom människan finns en röst som gör sig hörd vid situationer där en individ agerar på ett vis som inte överensstämmer med dennes värderingar. Följs inte denna röst menar Halldorf att den inre etiska kompassen kan skadas, vilket i sin tur kan ge förödande konsekvenser för både oss själva och för samhället i stort.¹⁷

Även Petter Brolin, med ingångar i den kristna och liberala sfären, lägger fram sin åsikt och den lyder enligt följande:

Jag hoppas att vi kan lära oss något av detta och skapa ett mer tolerant samhälle som ser värdet i att människor får försöka göra det som de uppfattar som rätt och att vi inte i onödan bygger in regler som hindrar det goda från att verka.¹⁸

Med detta menar Brolin att avsaknaden av samvetsklausuler inom den svenska abortvården kan innebära att det goda hindras från att verka. Genom att avstå från att införa samvetsklausuler, har Sverige valt att sätta patienten före personalen. Skulle ett införande av samvetsklausuler ske krävs det att befolkningen fortfarande skulle ha tillgång till god vård och i förlängningen befolkningens rätt till hälsa. Anledningen till att Sverige har valt att avstå har således varit för att inte riskera patientens säkerhet.¹⁹ Att Brolin påstår att det goda hindras från att verka innebär att han menar att personalens moraliska uppfattning av en situation bör prioriteras. Inom abortvården är det dock inte personalens uppgift att avgöra vad som är och inte är moraliskt rätt å patientens vägnar, utan det är upp till patienten i fråga att välja om denna vill genomgå en abort eller inte. Söker en kvinna vård för att få genomgå en abort och beviljas detta tillåts det goda att verka. Skulle däremot en kvinna av någon anledning inte kunna få denna vård,

¹⁷ Halldorf, Joel, "Samvetsfrihet är inte ett särintresse", *Dagen*, publicerades 2017-02-03, hämtad 2017-04-12, nås via [http://www.dagen.se/ledare/samvetsfrihet-ar-inte-ett-sarintesse-1.920759](http://www.dagen.se/ledare/samvetsfrihet-ar-inte-ett-sarintresse-1.920759) ; Park, "Klart barnmorskan inte ska behöva abortera", *Expressen*, publicerades 2017-01-26.

¹⁸ Brolin, Petter, "Ett tolerant samhälle tillåter människor att vara goda", *Dagens Nyheter*, publicerades 2017-01-31, hämtad 2017-05-08, nås via <http://asikt.dn.se/asikt/debatt/det-handlar-om-lagstiftning-inte-om-moral/ett-tolerant-samhalle-tillater-manniskor-att-vara-goda/>

¹⁹ Zillén, 2016, s. 116-118.

tillgodoses inte heller hennes rättighet till god vård. Argumentet som Brolin lägger fram är således inte hållbart eller relevant.

Sett till argumentet om abort som moraliskt dilemma i sin helhet, som läggs fram av flera debattörer, finns det i vissa fall svårigheter med att bedöma hållbarheten på en del av argumenten, då dessa är av en mer subjektiv natur och känslomässigt laddade.

Parks argument om att stater som ansett att samvetsfrihet är ett problem är förtryckarstater är inte hållbart. Hon hänvisar inte heller till något konkret exempel. Sverige, som enligt *The Economists* demokratiindex för år 2016 uppnådde 9,39 av 10,00, har i det här fallet valt att inte införa samvetsklausuler inom abortvården för att istället prioritera att befolkningen har tillgång till så kallad god vård. Frågan om samvetsfrihet och dess avsaknad i Sverige har att göra med viljan att tillgodose befolkningens rättighet till god vård.²⁰ Det blir således en prioritering av vilken rättighet som gynnar flest individer. Argumentet tycks följaktligen vara relativt onyanserat och inte heller hållbart. Med tanke på argumentets hållbarhet tycks inte argumentet heller vara relevant för diskussionen. Sverige är inte en förtryckarstat, även om Park försöker framställa diskussionen som mer onyanserad än vad den behöver vara.

Argument som menar att abortfrågan är en etiskt komplicerad fråga ligger det en viss sanning i det, då exempelvis vårdpersonal kan ha delade uppfattningar om vad som anses vara etiskt korrekt beroende på personliga värderingar.²¹

En enkätundersökning från år 1972 visade att 89 procent av läkarna som svarat uppgav att de ansåg att de borde ha rätt att avstå från att genomföra aborter, just på grund av samvetskäl. År 1980 genomfördes ytterligare en undersökning, som visade att hälso- och sjukvårdspersonal fortfarande kunde uppleva det problematiskt att arbeta inom abortverksamhet. Det var dock en mindre andel av de tillfrågade som ansåg detta, jämfört med den undersökningen som genomfördes år 1972. Detta kan indikera att synen på abort kan ha blivit mindre restriktiv under de år som passerat. Däremot är det klarlagt att personal delvis upplever vissa samvetskval i samband med just abortverksamhet.²² Dessa undersökningar gjordes dock för ett antal år sedan, vilket gör att det kan vara svårt att dra några slutsatser om hur läget ser ut idag generellt sett.

²⁰ Democracy index, *The Economist*, 2017, hämtad 2017-04-22, nås via <https://infographics.economist.com/2017/DemocracyIndex/>; Zillén, 2016, s. 116-118.

²¹ Zillén, 2016, s. 16.

²² Zillén, 2016, s. 25-26.

Kavot Zillén, vars avhandling behandlar ämnet samvetsfrihet inom hälso- och sjukvården i Sverige, genomförde själv en mindre studie där frågor ställdes till verksamhetschefer vid 46 kvinnokliniker i Sverige. Denna studie visade att det inte är helt ovanligt förekommande att vårdpersonal inte känner sig bekväm med att medverka vid viss typ av vård, på grund av religiösa eller moraliska värderingar.²³

Dessa undersökningar tyder på att argumenten om hälso- och sjukvårdspersonal som lider i det tysta är både hållbart och relevant för debatten. Argumenten kan också tyckas vara relevanta för diskussionen i det att barnmorskan Ellinor Grimmark själv är av kristen tro. Att få in ett kristet perspektiv på debatten kan således skapa en djupare förståelse för frågan om samvetsfrihet inom abortvården.

Att se abort som ett moraliskt dilemma kan knyta an till Mats Aldéns teori om samvete och samvetsfrihet beroende på hur situationen ser ut i sin helhet. Sett till det första kriteriet i Mats Aldéns teori, om att samvetet i det här fallet ska vara förankrat i en allomfattande trosuppfattning, så kan synen på abort som ett moraliskt dilemma passa in i teorin. Exempelvis påstår sig Ellinor Grimmark vara religiös och att det är på grund av just hennes tro som hon inte är villig att utföra bland annat aborter. Eftersom hon anser sig vara religiös uppfylls även det tredje kriteriet, om att personen i fråga anser att religionen är en del av den enskilda personen. Det andra kriteriet, om att begreppet samvete ska stämma överens med en vedertagen uppfattning om begreppets innebörd, uppfylls även det.²⁴

4.1.1.2 Samvetsfrihetens praktiska genomförbarhet

Det finns flera debattartiklar som tar upp samvetsfrihetens praktiska genomförbarhet. Ett framträdande argument är det om de samvetsklausuler som finns i Norge och Danmark. Det kan vara av intresse att jämföra just dessa två grannländer, då nordiska länder har rättsystem som är relativt lika. I Finland och Island finns dock ingen rätt till samvetsfrihet inom vården.²⁵

Frida Park kritiserar åsikten om att det inte går att kombinera lagstadgad samvetsfrihet med den rådande abortlagen. Hon menar istället att Norge är ett lyckat exempel på där det framgångsrikt har gått att införa samvetsfrihet inom abortvården.²⁶

²³ Zillén, 2016, s. 27.

²⁴ Aldén, 2002, s. 160 ; Arbetsdomstolen, dom 2017-04-12, mål B 10/16, s. 3.

²⁵ Zillén, 2016, s. 230-231.

²⁶ Park, "Klart barnmorskan inte ska behöva abortera", *Expressen*, publicerades 2017-01-26.

Även Staffan Wadström från Eksjö menar att tanken om att införande av samvetsklausuler inte skulle vara praktiskt genomförbart är obefogad. Detta då ett stort antal av EU:s medlemsstater har infört samvetsklausuler inom abortvården, inklusive grannländerna Norge och Danmark. Wadström menar vidare att Sveriges brist på barnmorskor borde bli en tankeställare. Skulle fler barnmorskor, precis som Ellinor Grimmark, istället söka arbete i exempelvis Norge istället för i Sverige drabbar det i förlängningen den svenska förlossningsvården. Dessutom menar han att det är märkligt att någonting som har lyckats genomföras i andra länder skulle vara problematiskt att införa i Sverige.²⁷

En annan tydlig åsikt i frågan presenteras av Olof Edsinger, författare, samhällsdebattör och involverad i EFS i Mikaelskyrkan. Edsinger menar att antalet aborter på en av de förlossningsavdelningar som Grimmark hade sökt arbete hos var så pass få att det bör vara praktiskt genomförbart att låta individer som har samvetskval inför att vara med vid genomförande av just abort kunna få möjligheten att avstå. Istället kan dessa individer arbeta inom den dominerande verksamheten inom förlossningsvården. Ellinor Grimmarks juridiska ombud Ruth Nordström menar även hon att antalet aborter som genomförs på exempelvis kliniken där Grimmark sökte arbete är så pass få att det bör vara möjligt att ordna det administrativa vad det gäller samvetsfrihet. Hon menar vidare att den svenska förlossningsvården beskrivs som kaosartad, vilket i sin tur riskerar patienters säkerhet. Att svenska barnmorskor i sådana fall söker sig till andra länder för arbete förbättrar inte situationen. Även Joel Halldorf menar att det är acceptabelt att det uppstår eventuella administrativa problem, i de fall man väljer att låta enskilda individer själva avgöra vad för typ av vård som de ser som rätt och fel och följa sitt samvete. Petter Brolin menar dessutom att även om Sverige idag tillåter abort är inte det synonymt med att alla anser att det är rätt. Vidare menar han att ett samhälle där Grimmark kan arbeta som barnmorska utan att behöva agera mot sitt samvete är ett samhälle att sträva efter. Han lägger till att detta bara ska ske om möjligheten finns, vilket han dock menar att det oftast gör även om det kanske skulle innebära mer administration. Han anser dessutom att alla barnmorskor inte har samvetskval för aborter, men om så hade varit fallet hade det varit en tankeställare.²⁸

²⁷ Wadström, Staffan, "Mångfald och samvetsfrihet", *Vetlanda-Posten*, publicerades 2017-01-31, hämtad 2017-05-08, nås via <http://www.vetlandaposten.se/article/mangfald-och-samvetsfrihet/>

²⁸ Brolin, "Ett tolerant samhälle tillåter människor att vara goda", *Dagens Nyheter*, publicerades 2017-01-31 ; Edsinger, Olof, "Barnmorskan har lagen på sin sida", *Svenska Dagbladet*, publicerad 2017-01-30,

Det stämmer att samvetsfrihet inom abortvården i Norge, men även Danmark, har införts. En anledning till att grannländerna har infört samvetsklausuler är för att främja personal arbetandes inom hälso- och sjukvården och deras rätt till religions- och samvetsfrihet.²⁹

I Norge finns någonting som kallas reservasjonsrett. Detta innebär att personal arbetandes inom, i det här fallet, abortvården har rätt att avstå från att delta i vissa behandlingar om det uppstår en konflikt i form av samvetsskäl. Sett till samvetsfrihet inom hälso- och sjukvården i stort beviljar Norge inte, till skillnad från Danmark, att vårdpersonal får avstå från att delta i vård som kräver hantering av blod. Detta då det anses medföra vissa risker för vården av patienten i fråga.³⁰ Samvetsfriheten gäller således inte för alla typer av samvetskval som kan uppstå, utan har vissa begränsningar.

I Danmark är situationen likartad den i Norge. Sedan år 1956 behöver överläkare inte delta i genomförandet av aborter, om religiösa eller etiska skäl finns. År 1973 utökades denna rättighet till att omfatta även annan typ av vårdpersonal. I samband med detta bestämdes det även att sjukhusen har ett ansvar i att säkerställa att kvinnans rätt till abort är tillgodosedd, i det att det finns tillräckligt med villig personal för att en abort ska kunna genomföras. Danmark tillåter dessutom att vårdpersonal får avstå från att medverka vid vård som kräver hantering av blod, vilket inte Norge gör. Vid akuta situationen sätts dock patientens säkerhet i första hand och vårdpersonal är tvungna att hantera blod, även om det skulle strida mot deras personliga övertygelse.³¹

Det finns vissa begränsningar gällande samvetsfrihet inom abortvården i Danmark och Norge. Exempelvis får de inte avstå från att genomföra aborter i de fall där en kvinna gör abort med medicinska skäl som grund. Med medicinska skäl menas exempelvis om graviditeten kan innebära medicinska risker för den gravida kvinnan. I Norge gäller rätten till samvetsfrihet dessutom enbart vid direkt kontakt med abortvården, inte i de fall där personal arbetar med förberedande vård och eftervård till aborter. I Danmark

hämtad 2017-04-06, nås via <https://www.svd.se/barnmorskan-har-lagen-pa-sin-sida/om/debatten-om-samvetsfrihet> ; Halldorf, "Samvetsfrihet är inte ett särintresse", *Dagen*, publicerades 2017-02-03 ; Nordström, Ruth, "Grimmark har utsatts för offentlig mobbning", *Expressen*, publicerades 2017-01-30, hämtad 2017-04-12, nås via <http://www.expressen.se/debatt/grimmark-har-utsatts-for-offentlig-mobbning/>

²⁹ Zillén, 2016, s. 232.

³⁰ Zillén, 2016, s. 231, 233.

³¹ Zillén, 2016, s. 232-233.

gäller inte rätten till samvetsfrihet i fall där en kvinna behandlas på grund av komplikationer som en abort har medfört.³²

Det som således kan konstateras är att samvetsfriheten i både Danmark och Norge inte är villkorslösa, utan det finns vissa restriktioner. Dessa typer av kompromisser tycks krävas för att vården ska kunna fungera säkert och inte riskera patienters säkerhet.

Hållbarheten på argument relaterade till hur situationen ser ut i andra länder, främst grannländerna Norge och Danmark, är delvis hållbar. Som tidigare nämnts har det införts samvetsklausuler i både Norge och Danmark, men även andra av Europarådets medlemsstater. Det är till och med en majoritet av medlemsstaterna som infört detta. Införandet av samvetsklausuler har blivit ett erkännande för individer arbetandes inom hälso- och sjukvården att kunna följa sin egen tro eller annan övertygelse, vilket i sin tur har utökat religionsfriheten. Samvetsklausuler har även möjliggjort att religiösa och moraliska övertygelser har kunnat kombineras rent praktiskt med rättsliga skyldigheter inom områdena arbete och medicin.³³ Det bör dock poängteras att samvetsfriheten inom abortvården i Norge och Danmark inte är villkorslösa.

Sett till omfördelning av arbetsuppgifter i en situation där samvetsfrihet gäller, där individer som av samvetsskäl inte är villiga att utföra vissa former av vård, har möjligheterna till detta att göra med bland annat verksamhetens storlek. Detta då mindre verksamheter kan ha för få anställda för att en sådan omfördelning av arbetsuppgifter ska kunna ske.³⁴

Argument relaterade till samvetsfrihetens praktiska genomförbarhet kan anses vara relevant i debatten, då bland annat Kavot Zillén berör ämnet i sin avhandling om samvetsfrihet inom hälso- och sjukvården i Sverige i relation till andra länder. Dessutom är det högst relevant att se hur en eventuell samvetsfrihet skulle kunna te sig om den infördes i Sverige, vilket kan göras bland annat genom att se hur andra länder har valt att göra.

Hållbarheten och relevansen avgörs även med hjälp av Mats Aldéns teori om vad samvete innebär och som vidare lägger grunden till när så kallad samvetsfrihet kan tillämpas. I de fall där en individ arbetandes inom abortvården menar att exempelvis

³² Zillén, 2016, s. 233-234.

³³ Zillén, 2016, s. 233-234, 247-248.

³⁴ Zillén, 2016, s. 220-221.

abort strider mot dennes moraliska värderingar, gäller det att se till personens övertygelser i sin helhet i enlighet med de tre kriterier som finns enligt Aldéns teori.

Uppfattar individen i fråga att samvetsqual uppstår då dennes religiösa och moraliska övertygelser menar att en viss arbetsuppgift inte är moraliskt riktig, samt att personen i fråga definierar begreppet samvete enligt en vedertagen uppfattning om vad begreppet innebär och att trosuppfattningen är en del av personen i flera aspekter av livet och inte enbart denna arbetsuppgift kan det vara relevant att se hur en sådan situation har kunnat lösas i andra länder.³⁵

4.1.1.3 Förarbetena till abortlagen förutsatte samvetsfrihet

När den nuvarande abortlagstiftningen skulle införas i Sverige på 70-talet ansågs samvetsfrihet för vårdpersonal som så självklart att det inte behövde skrivas med i lagen – däremot finns det med i förarbetena till lagen. Idag, 40 år senare, är det tydligt att lagstiftarna hade fel.³⁶

Detta argument förs fram av Frida Park. I förarbetet till dagens abortlag diskuterades sålunda frågan och det menades att hänsyn till anställdas intressen borde visas. Under förarbetena till abortlagen gjordes hänvisningar till de riktlinjer som Socialstyrelsen då hade, men dessa slutade att gälla år 1989. Socialstyrelsens riktlinjer har således utvecklats, likt samhället i sin helhet, och vidare blivit mer toleranta. Följaktligen ger förarbetena till abortlagen inte någon rätt till vårdvägran inom abortvården i dagsläget.³⁷

Detta argument är således inte hållbart. Visserligen poängteras det i förarbetena till abortlagen som finns idag att hälso- och sjukvårdspersonals religiösa och moraliska värderingar bör tillgodoses i största möjliga mån, men att detta skulle vara en rättighet vårdpersonal har framkommer inte. Att deras samvete, som i denna uppsats definieras enligt Mats Aldéns teori, inte prioriteras innebär vidare att det inte finns någon uttalad samvetsfrihet i Sverige. Även om en individ menar att denna har en religiös eller moralisk tro som gör att en viss syssla ger en negativ inverkan på dennes samvete, är det tillgången till abort som prioriteras högre. Det uttrycktes även i förarbetena att

³⁵ Aldén, 2002, s. 160.

³⁶ Park, "Klart barnmorskan inte ska behöva abortera", *Expressen*, publicerades 2017-01-26.

³⁷ Zillén, 2016, s. 227, 229, 248.

personal som skulle kunna komma att ha samvetskval inför sina arbetsgifter inte borde anställas.³⁸

Argumentet kan anses vara relevant i det att det de facto talades om samvetsfrihet under förarbetena till abortlagen och att individer som upplever samvetskval eventuellt skulle befrias från vissa arbetsuppgifter. Att ämnet togs upp i förarbetena innebär att det är en fråga som har funnits inte bara i nuläget, utan sedan flera decennier tillbaka. Däremot menade man att individer som av samvetsskäl inte ville utföra vissa arbetsuppgifter inte borde anställas, vilket även blev fallet med barnmorskan Ellinor Grimmark.

4.1.1.4 Europakonventionen ger rätten till samvetsfrihet

Ett argument som har varit framträdande i debatten om samvetsfrihet inom svensk abortvård är det om Europarådet och Europakonventionen. Olof Edsinger, som är involverade i EFS i Mikaelsskyrkan, menar att Europakonventionen, som enligt artikel 9 ger individer tankefrihet, samvetsfrihet och religionsfrihet, är en del av svensk lagstiftning sedan 1994. Artikel 14 tydliggör även artikel 9, genom att mena att dessa fri- och rättigheter ska tillgodoses utan att någon ska diskrimineras enligt de juridiska diskrimineringsgrunder som finns. Edsinger menar att det är detta fallet Ellinor Grimmark handlar om.³⁹

I oktober 2010 antog Europarådet resolution 1763, vilket berör ämnet samvetsklausuler inom bland annat abortvården. Resolutionen ifråga uppmanade samtliga medlemsstater att utarbeta tydliga riktlinjer gällande samvetsklausuler inom respektive stats hälso- och sjukvård. Berörda stater är dock inte förpliktigade att genomföra detta. Sverige som exempel valde att avstå, av den anledningen att man inte ville riskera patientens säkerhet och kvinnors rätt till abort. En motivering till detta var bland annat att patientens säkerhet och behov anses gå före och att en samvetsklausul skulle kunna försvåra tillgången till adekvat vård.⁴⁰

Många av de länder som är medlemmar i Europarådet har valt att införa samvetsklausuler, exempelvis Norge och Danmark. Dessa samvetsklausuler gäller i de allra flesta fall vård som relaterar till sexualitet och reproduktion, där människor på

³⁸ Aldén, 2002, s. 160 ; Zillén, 2016, s. 227, 248.

³⁹ Edsinger, "Barnmorskan har lagen på sin sida", *Svenska Dagbladet*, publicerad 2017-01-30 ; Mikaelsskyrkan, *Om oss*, hämtad 2017-05-10, nås via <http://efsiuppsala.se/mikaels/om-oss/>

⁴⁰ Europarådets parlamentariska församlings resolution 1763, *The right to conscientious objection in lawful medical care*, antagen den 7 oktober 2010 ; Zillén, 2016, s. 30, 240, 246-247.

grund av sina religiösa eller moraliska värderingar anser att en viss handling är fel och därigenom påverkar deras samvete negativt.⁴¹

Det som kan vara intressant är bakgrunden till varför resolution 1763 antogs. Det uttrycktes en vilja att säkerställa att kvinnor skulle få tillgång till vård i stater med ett omfattande abortmotstånd och att eventuella samvetsklausuler skulle försvåra kvinnors tillgång till säkra aborter.⁴² Således är argumentet inte hållbart, då resolutionen för det första antogs för att säkra möjligheten till abort och inte för att personal ska kunna få undvika att medverka vid aborter. För det andra är stater inte förpliktigade att anta resolutionen, vilket även nämndes tidigare. Även om argumentet inte är ett hållbart argument för att införa samvetsfrihet inom abortvården, kan det anses relevant för diskussionen, då det kan vara av intresse att ta upp att Europarådet anser att samvetsfrihet är en mänsklig rättighet. Däremot nämner Europakonventionen att det finns vissa begränsningar sett till samvetsfrihet, vilket bland annat är om det finns någon form av lagstadgad rätt som är ofrånkomlig i ett demokratiskt samhälle. Rätten till god vård, sexuell och reproduktiv hälsa är lagstadgade rättigheter, vilket även är det som Sverige har valt att prioritera i detta fall.⁴³ Således kan det tolkas som så att det Sverige har valt att göra i detta fall, att prioritera tillgången till god vård, sexuell och reproduktiv hälsa är en sådan begränsning.

4.1.2 Argument mot införande av samvetsfrihet inom abortvården

Antalet debattartiklar som ställt sig negativa till införande av samvetsfrihet inom abortvården i Sverige är betydligt fler än de som ställt sig positiva i frågan. Det har funnits några framträdande argument med teman så som kvinnors rättigheter, abortmotstånd och rätten till god vård.

4.1.2.1 Abort som en kvinnorrättsfråga och samvetsfrihet sett som abortmotstånd

En del argument i debatten kan klassas som feministiska, då debattörerna menar att frågan om abort handlar om kvinnans rätt att bestämma över sin egen kropp. Barnmorskan Ulrica Oscarsson menar att rätten till abort är en grundläggande rättighet för kvinnor. Oscarsson menar vidare att abort ska vara en given del av svensk sjukvård och att en individ som söker vård för detta inte ska behöva vara bekymrad över att

⁴¹ Aldén, 2002, s. 160 ; Andión-Ibañez, Ximena & Zampas, Christina, "Conscientious Objection to Sexual and Reproductive Health Services International Human Rights Standards and European Law and Practice", *European Journal of Health Law*, vol. 19, no. 3, 2012, s. 232 ; Zillén, 2016, s. 237-238.

⁴² Zillén, 2016, s. 241.

⁴³ Andión-Ibañez & Zampas, 2012, s. 234 ; Zillén, 2016, s. 30, 143, 240, 246-247.

eventuellt få ett dåligt bemötande från vårdens sida.⁴⁴ Det finns vissa paralleller mellan detta argument och argumentet om att prioritera rätten till god vård, framför rätten till samvetsfrihet. Det som lyfts fram här är dock kvinnans roll och hennes rätt till sin egen kropp. Göran Greider, debattör vid den socialdemokratiska tidningen *Dala-Demokraten*, instämmer även han och skriver enligt följande:

När en lobbygrupp tar strid för den så kallade samvetsfriheten handlar det i grund och botten om ren och skär fientlighet mot kvinnors historiskt sett nyvunna rättigheter till sina kroppar och sina liv. Ingen vettig människa ser naturligtvis aborter som något i sig att glädjas åt – det är en ofta smärtsam sak i en människas liv. Men alternativet till inskränkt aborträtt är fruktansvärd: Kvinnors inskränkta frihet går ut över hälsa och livskvalité.⁴⁵

Greider menar vidare att den agenda som Grimmark och organisationen som stöttar henne har lyser igenom och är antifeministisk.⁴⁶

Några som instämmer i detta argument är vårdförbunden och RFSU i form av Mia Ahlberg som är ordförande för Svenska Barnmorskeförbundet, Andreas Herbst som är ordförande för Svensk förening för Obstetrik och Gynekologi, Ami Hommel som är ordförande för svensk sjuksköterskeförening, Kristina Ljungros som är RFSU:s förbundsordförande, Sineva Ribeiro som är ordförande för Vårdförbundet samt Heidi Stensmyren som är ordförande för Läkarförbundet. De menar att det främst är patientens vård som bör prioriteras inom hälso- och sjukvården samt att det är viktigt sett till jämställdhet att kvinnor har bestämmanderätt över sina egna kroppar och vad detta innebär i form av sexualitet och reproduktion.⁴⁷ Även Eva Franchell, före detta pressekreterare hos Socialdemokraterna, samt Lovisa Hellsten, student i statsvetenskap och historia, menar att abortfrågan handlar om kvinnans kropp och inte om personalen. De menar vidare att det i Sverige är kvinnorna själva som bestämmer över sina kroppar och att personalen inte bör kunna ha något inflytande över patienternas val. Franchell

⁴⁴ Oscarsson, Ulrica, "Jag är så trött på er abortmotståndare", *Aftonbladet*, publicerades 2017-03-21, hämtad 2017-04-12, nås via <http://www.aftonbladet.se/debatt/a/vod2j/jag-ar-sa-trott-pa-er-abortmotstandare>

⁴⁵ Greider, Göran, "När samvetsfriheten blir till kvinnofientlighet", *Dala-Demokraten*, publicerades 2017-01-24, hämtad 2017-05-08, nås via <http://www.dalademokraten.se/opinion/ledare/nar-samvetsfrihet-blir-till-kvinnofientlighet>

⁴⁶ Greider, "När samvetsfriheten blir till kvinnofientlighet", *Dala-Demokraten*, publicerades 2017-01-24.

⁴⁷ Ahlberg, Mia, Herbst, Andreas, Hommel, Ami, Ljungros, Kristina, Riberiro, Sineva & Stensmyren, Heidi, "Barnmorskan är ett hot mot aborträtten", *Aftonbladet*, publicerades 2017-04-11, hämtad 2017-04-12, nås via <http://www.aftonbladet.se/debatt/a/zojl4/barnmorskan-ar-ett-hot-mot-abortratten>

menar vidare att kvinnor inte ska behöva genomgå användning av klädhängare och rättgift, vilket var vanligt förr vid önskade graviditeter.⁴⁸

ST-läkaren i internmedicin, Erik Törner, menar att aborträtten inte har funnits tillräckligt länge i Sverige för att vi ska kunna luta oss tillbaka. Törner anser att om Sverige skulle välja att införa samvetsfrihet sviker man även kvinnan och hennes rätt till sin egen kropp.⁴⁹

Ett annat tydligt argument har varit det om att kampen om samvetsfrihet snarare bör ses som abortmotstånd. Epidemiologiforskaren och vetenskapsskribenten Emma Frans menar exempelvis att kampen om samvetsfrihet inte enbart är en kamp om just samvetsfrihet, utan ett sätt för abortmotståndare att göra aborter mindre tillgängliga.⁵⁰

Det finns fler debattörer som instämmer i att Ellinor Grimmark och Alliance Defending Freedom snarare har en agenda där de vill göra aborter mindre tillgängliga, och att samvetsfrihet inte är deras främsta mål. Törner menar exempelvis att frågan drivs som om den handlar om samvetsfrihet för att frågan om aborträtt är mer känsligt.⁵¹ RFSU:s förbundsordförande Kristina Ljungros är av samma åsikt och skriver följande:

Det kan vid en första anblick framstå som oskyldigt för vem vill se ett samhälle med samvetslösa personer. Men syftet i det här fallet är inte att värna enskild person, utan att inskränka aborträtten genom att paketera frågan i ett mer sofistikerat omslag.⁵²

Även Patrik Lindenfors, docent vid Centrum för evolutionär kulturforskning vid Stockholms universitet och ledamot i Humanisternas förbundsstyrelse, och Christer Sturmark, ordförande för Humanisterna, menar att fallet med barnmorskan Ellinor

⁴⁸ Franchell, Eva, "Barnmorskan ska inte ha något jobb", *Aftonbladet*, publicerades 2017-01-24, hämtad 2017-05-08, nås via <http://www.aftonbladet.se/ledare/a/5d160/barnmorskan-ska-inte-ha-nagot-jobb> ; Hellsten, Lovisa, "Det handlar om lagstiftning – inte om moral", *Dagens Nyheter*, publicerades 2017-01-26, hämtad 2017-05-08, nås via <http://asikt.dn.se/asikt/debatt/det-handlar-om-lagstiftning-inte-om-moral/>

⁴⁹ Törner, Erik, "Kalla samvetsfriheten för vad det egentligen är: Abortmotstånd", *Dagens Medicin*, publicerades 2017-02-24, hämtad 2017-04-06, nås via <https://www.dagensmedicin.se/artiklar/2017/02/24/kalla-samvetsfrihet-for-vad-det-egentligen-ar-abortmotstand/>

⁵⁰ Frans, Emma, "Abortmotståndare är allt annat än "för liv"", *Expressen*, publicerades 2017-01-25, hämtad 2017-04-14, nås via <http://www.expressen.se/debatt/abortmotstandare-ar-allt-annat-an-for-liv/>

⁵¹ Törner, Erik, "Kalla samvetsfriheten för vad det egentligen är: Abortmotstånd", *Dagens Medicin*, publicerades 2017-02-24.

⁵² Ljungros, Kristina, "Låt dig inte luras av barnmorskan", *Aftonbladet*, publicerades 2016-11-04, hämtad 2017-04-12, nås via <http://www.aftonbladet.se/debatt/a/1prjX/lat-dig-inte-luras-av-barnmorskan>

Grimmark handlar om abortmotstånd och att ett av de syften som finns i att driva fallet är att ifrågasätta och förändra den svenska abortlagstiftningen. De nämner bland annat att Grimmarks juridiska ombud Ruth Nordström är aktiv inom Livets Ord samt de abortkritiska organisationerna Ja Till Livet och Provita. Lindenfors och Sturmark lyfter även en problematisk aspekt av vad de menar är abortmotstånd; att rätten att vägra preventivmedelsrådgivning är en del av målet som drivs. Detta talas det inte högt om menar de.⁵³ Barnmorskan och den moderata samhällsdebattören Mozghan Jalali instämmer med tidigare debattörer och skriver följande:

Samvetsfrihet inom kvinnovården är ett verktyg för abortmotståndarna. Det aktuella fallet ska ses som en del i en internationell kampanj driven av den mäktiga kristna amerikanska lobbyorganisationen Alliance Defending Freedom (ADF). ADF vill påverka aborträtten även i Europa och organisationen står till förfogande för barnmorskan genom att anlita en jurist som är registrerad samarbetspartner till sin organisation. ADF samlar även in donationer till ändamålet och bistår henne juridiskt och ekonomiskt.⁵⁴

Det Jalali lyfter är att den amerikanska organisationen Alliance Defending Freedom har ställt in siktet mot Europa. Detta spinner Eva Franchell vidare på och hävdar att det målet egentligen inte handlar om Grimmarks anställningen, utan är en del av en kampanj som försöker förhindra aborter. Fallet Ellinor Grimmark är således en marknadsföringsstrategi. Istället för att framstå som en abortmotståndare försöker de istället framhäva samvetsfrihet som en mänsklig rättighet.⁵⁵

Argument som menar att detta är en kvinnorättsfråga och att syftet med fallet Ellinor Grimmark delvis är att utöva abortmotstånd är hållbart och relevant, då den organisation som stöttar barnmorskan Ellinor Grimmark, Alliance Defending Freedom, är abortmotståndare. Frans drar paralleller till WHO:s statistik om antalet osäkra aborter som genomfördes år 2008 och menar att den agenda som den kristna lobbyorganisationen Alliance Defending Freedom har uppmuntrar till fortsatt utförande

⁵³ Lindenfors, Patrik & Sturmark, Christer, "Religiösa samvetsskäl får inte ges särställning", *Dagens samhälle*, publicerades 2017-02-08, hämtad 2017-05-08, nås via <https://www.dagenssamhalle.se/debatt/religioesa-samvetsskael-far-inte-ges-saerstaellning-31388#story-block>

⁵⁴ Jalali, Mozghan, "Samvetsfrihet sätter personalen före patienterna", *Göteborgs-Posten*, publicerades 2017-04-11, hämtad 2017-04-12, nås via <http://www.gp.se/nyheter/debatt/samvetsfrihet-satter-personalen-fore-patienterna-1.4232578>

⁵⁵ Franchell, "Barnmorskan ska inte ha något jobb", *Aftonbladet*, publicerades 2017-01-24 ; Jalali, "Samvetsfrihet sätter personalen före patienterna", *Göteborgs-Posten*, publicerades 2017-04-11.

av osäkra aborter. Vidare menar hon att Trump-administrationens stopp gällande ekonomiskt stöd till abortvänliga hjälporganisationer innebär ett stopp för en hälsoförebyggande process. Detta stämmer även Niclaz Erlingmark, frilansande fotojournalist och regissör, in i och menar samtidigt att han anser det vara samvetslöst att förklara abortfrågan så som Grimmark tillsammans med Alliance Defending Freedom gör.⁵⁶

Argumentet är relevant i det att abort är en rättighet för kvinnor i Sverige och att Ellinor Grimmark stöts av en organisation som vill begränsa tillgången till abort. På sin hemsida skriver de bland annat att antiabortrörelsen i USA under de senaste 24 åren har lyckats stänga en relativt stor andel av landets abortkliniker, men att det fortfarande finns mer att göra på den fronten.⁵⁷ De menar sålunda att målet är att stänga fler kliniker och det framgår tydligt att de inte har en positiv inställning till abort.

Samtidigt som argumentet kan anses vara relevant så är Alliance Defending Freedom en kristen antiabortorganisation. Vad som framkommer från deras egen hemsida tycks deras mål vara att förhindra aborter, inte förbättra situationen för personer arbetandes inom vården. De nämner inte samvete och samvetsfrihet. Visserligen är det en religiös organisation, och som tidigare nämnts kan religion enligt Aldéns teori lägga grunden för en individs samvete genom att forma dennes värderingar och vidare hjälpa att avgöra vad som är rätt och fel.⁵⁸ Således är argumentet i slutändan relevant för debatten.

4.1.2.2 Rätten till god vård

Ytterligare ett framträdande argument berör patientens säkerhet och integritet samt rätten till god vård. Detta argument presenteras bland annat av vårdförbunden och RFSU. De menar att det är av intresse att patienters rätt till vård går före vårdpersonalens personliga åsikter. De menar vidare att det inte är en rättighet att arbeta inom vården, men att tillgängligheten av god hälso- och sjukvård är en rättighet.⁵⁹

⁵⁶ Erlingmark, Niclaz, "Samvetslösa argument", *Upsala Nya Tidning*, publicerades 2017-02-09, hämtad 2017-04-06, nås via <http://www.unt.se/asikt/debatt/samvetslosa-argument-4535474.aspx>; Frans, "Abortmotståndare är allt annat än "för liv"", *Expressen*, publicerades 2017-01-25.

⁵⁷ Alliance Defending Freedom, *Abortion*, hämtad 2017-05-10, nås via <https://www.adflegal.org/issues/sanctity-of-life/abortions>

⁵⁸ Aldén, 2002, s. 160; Alliance Defending Freedom, *Abortion*, hämtad 2017-05-10.

⁵⁹ Ahlberg et al., "Barnmorskan är ett hot mot aborträtten", *Aftonbladet*, publicerades 2017-04-11.

RFSU:s förbundsordförande Kristina Ljungros lyfter fram något hon anser som problematiskt med ett eventuellt införande av samvetsklausuler. Ljungros menar att dessa i praktiken försämrar tillgången till vård och tar som exempel upp ett fall med en kvinna på Sicilien som dog till följd av att hon förvägrats vård på grund av läkarens samvetsfrihet. Ljungros menar även att ingen individ tvingas till att utbilda sig inom ett visst yrke. Väljer en person detta själv borde det således vara en självklarhet att utföra samtligt arbetsuppgifter inom yrket i fråga.⁶⁰ Även Göran Greider har liknande åsikter och skriver följande:

På ett filosofiskt plan är frågan om samvetsfrihet inte en helt lätt sak. Olika friheter kan alltid ställas mot varande. På ett mer praktiskt plan eller ur ett utilitaristiskt-moraliskt perspektiv blir det mindre komplicerat: Om olika religiösa övertygelser skulle väga lika tungt som kvinnors hälsa eller en fungerande sjukvård skulle vi snabbt hamna på ett sluttande plan mot ett långt mer konservativt samhälle. Den självklara inställningen måste vara: Om det strider mot dina religiösa övertygelser att medverka vid aborter – så välj inte ett sådant yrke.⁶¹

Staffan Lindberg, professor i statsvetenskap, menar precis som presenterats av ovan nämnda debattörer, att det inte är en mänsklig rättighet att arbeta som barnmorska. Inte heller är det en mänsklig rättighet att arbeta vid en statligt finansierad vårdinrättning. Lindberg anser vidare att en person som är offentligt anställd ska delta i att tillgodose individers rättigheter, oavsett vad personen i fråga anser om dessa rättigheter.⁶²

Juristen och den borgerliga samhällsdebattören Alice Teodorescu spinner vidare på argumentet och menar att om god vård ska kunna uppfyllas, måste det finnas personal inom hälso- och sjukvården som är villig att utföra, i det här fallet, aborter. Är så inte fallet riskeras patientens säkerhet. Detta strider i sin tur mot rätten till god vård som är den svenska sjukvårdens mål att uppfylla. Hon nyanserar även debatten och frågar sig hur denna form av arbetsvägran kan komma att påverka arbetsgivaren och

⁶⁰ Ljungros, "Låt dig inte luras av barnmorskan", *Aftonbladet*, publicerades 2016-11-04.

⁶¹ Greider, "När samvetsfriheten blir till kvinnofientlighet", *Dala-Demokraten*, publicerades 2017-01-24.

⁶² Lindberg, Staffan I., "För offentligt anställda ska lag gå före religion", *Svenska Dagbladet*, publicerad 2017-01-24, hämtad 2017-04-06, nås via <https://www.svd.se/for-offentligt-anstallda-ska-lag-ga-fore-religion>

vården, samt hur man bör tänka kring var gränserna går för vad som räknas som legitima skäl till arbetsvägran.⁶³

Teodorescu, som i likhet med vårdförbunden och RFSU menar att det inte är en mänsklig rättighet att arbeta som barnmorska eller gynekolog, menar vidare att det finns risker med att öppna upp för samvetsfrihet inom vården. Detta då det skulle kunna innebära att även andra yrkesgrupper skulle börja hävda samvetsfrihet. Utöver detta menar hon att det finns vissa andra risker med att införa samvetsklausuler inom vården, då bland annat patientens säkerhet och integritet skulle kunna drabbas. Dessutom anser hon att en anställd som inte är villig att utföra vissa former av arbetsuppgifter, bör söka sig till ett annat yrke eller en annan arbetsgivare. Detta oavsett av vilken anledning personen motsätter sig vissa uppgifter inom yrket.⁶⁴

Två barnmorskor vid namn Mozghan Jalali och Malin Bergander träder fram i debatten och för fram sina åsikter. De menar bland annat att samvetsfrihet i andra länder i Europa har missbrukats och tar upp Italien som exempel, där det menas att en majoritet av gynekologerna avstår från viss typ av vård av samvetsskäl. Även Norge tas upp som exempel och Jalali menar att det där har uppstått svårigheten vid schemaläggning av personal till följd av samvetsfriheten inom vården. Detta innebär vidare att kvinnor indirekt nekas sina rättigheter.⁶⁵

Argumentet är hållbart, då det rapporterades år 2008 att nästan 70 procent av gynekologerna i Italien avstod från att genomföra aborter av samvetsskäl. Detta innebar även att kvinnor inte fick tillgång till den vård som de är berättigade.⁶⁶

Samtliga argument skulle kunna klassas som relativt onyanserade, då frågan om eventuellt införande av samvetsklausuler inte är så svartvit som de försöker få den till. Vissa av Sveriges grannländer, Norge och Danmark, har infört samvetsklausuler. Dessa är inte villkorlösa, utan förutsätter att personal ändå kan behöva komma att medverka vid uppgifter som är sammankopplade med abort, även om de inte behöver medverka vid själva aborten.⁶⁷

⁶³ Teodorescu, Alice, "Teodorescu: Dåligt samvete? Byt jobb!", *Göteborgs-Posten*, publicerades 2017-01-27, hämtad 2017-04-06, nås via <http://www.gp.se/ledare/teodorescu-daligt-samvete-byt-jobb-1.4131265>

⁶⁴ Teodorescu, "Teodorescu: Dåligt samvete? Byt jobb!", *Göteborgs-Posten*, publicerades 2017-01-27.

⁶⁵ Bergander, Malin, "Jag får inte välja vem jag vårdar", *Expressen*, publicerades 2017-04-18, hämtad 2017-05-08, nås via <http://www.expressen.se/debatt/jag-far-inte-valja-vem-jag-vardar/>; Jalali, "Samvetsfrihet sätter personalen före patienterna", *Göteborgs-Posten*, publicerades 2017-04-11.

⁶⁶ Andión-Ibañez & Zampas, 2012, s. 231.

⁶⁷ Zillén, 2016, s. 233-234.

Det stämmer att det finns en rättighet att ha tillgång till god hälso- och sjukvård, vilket gör argumentet hållbart och relevant. Zillén menar i sin avhandling att en viktig del av den så kallade goda vården är att patienten och dennes självbestämmande prioriteras och att personal har en skyldighet gentemot patienten gällande att säkerställa dennes integritet och bestämmanderätt över den egna kroppen. Det är denna typ av avvägning som har gjorts i Sverige, den mellan att kunna säkerställa en god vård samt kunna erbjuda personalen samvetsfrihet. Samvetsklausuler ska finnas till för både patienten i fråga, så att individens rättighet till god vård säkerställs, men även för vårdpersonalen och dennes eventuella samvetsbetänkligheter inför olika arbetsuppgifter.⁶⁸ Således är det av stor vikt att ett eventuellt införande av samvetsklausuler i Sverige inte får riskera patienters vård.

Religiösa övertygelser brukar generellt sett i Sverige tillhöra den privata sfären och det förväntas att exempelvis vårdpersonal agerar objektivt och värderingsfritt inom sitt yrke. Värt att fundera över är om det verkligen går att ställa kravet att en individ ska kunna lämna sitt samvete i den privata sfären. Enligt Aldéns modell kan samvete grundas på religiösa och moraliska värderingar, och dessa slutar inte gälla bara för att en individ befinner sig på sin arbetsplats. Enligt Aldén definieras samvete bland annat genom att de värderingar som en individ påstår sig ha är en del av dennes person. Dessa värderingar har lagt grunden till vad en individ uppfattar som rätt och fel, och som således även påverkar denne individs samvete. Således blir värderingarna, och i sin tur även samvetet, någonting som en människa bär på ständigt. Hur dessa värderingar praktiskt påverkar vården i Sverige har dock varit svårt att klargöra.⁶⁹

En viktig punkt som Zillén lyfter fram i sin avhandling är att det finns risk att både personalens religions- och samvetsfrihet kränks, samtidigt som det även finns en risk att den patientfokuserade vården som ska värna om patientens självbestämmande inte längre uppfylls. Hon menar dock att det inte alltid behöver vara så att vårdpersonalens behov inte kan uppfyllas samtidigt som även patientens behov uppfylls.⁷⁰ Att flera av de argument som finns i debatten om samvetsfrihet som berör hur pass genomförbart det är i praktiken att införa samvetsklausuler har redan konstaterats vara relativt onyanserade. Det är en balansgång mellan att å ena sidan kunna säkerställa den goda

⁶⁸ Andión-Ibañez & Zampas, 2012, s. 232-233 ; Zillén, 2016, s. 15-16.

⁶⁹ Aldén, 2002, s. 160 ; Zillén, 2016, s. 23.

⁷⁰ Zillén, 2016, s. 31.

vård som befolkningen har rätt till, å andra sidan kunna se till att vårdpersonal inte behöver utföra arbetsuppgifter som de får samvetskval av.

Sverige har en folkrättslig skyldighet att säkerställa befolkningens rätt till hälsa, detta i enlighet med konventionen om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter samt Europarådets sociala stadga. Detta innebär att befolkningen har rättigheter att myndigheter tillgodoser deras rättigheter i form av exempelvis erbjudande av god och säker hälso- och sjukvård. För att dessa rättigheter ska kunna uppfyllas krävs det att personalen inom fältet fullföljer sina skyldigheter enligt rådande lagstiftning.⁷¹

Skulle Sverige införa så kallade samvetsklausuler gällande personals medverkande inom abortvården, krävs det att Sverige ändå kan säkerställa befolkningens hälsa och rätten till god vård och inte äventyra patientens säkerhet och tillgängligheten för vård. Något som skulle kunna möjliggöra detta är att införa någon form av undersökning på regelbunden basis för att kunna kontrollera att det finns tillräckligt många individer inom vården som är villiga att genomföra exempelvis aborter. Zillén menar att det å ena sidan inte är förenligt att kombinera samvetsfrihet och kravet på god vård, å andra sidan att det är rimligt att anta att det skulle vara genomförbart att införa samvetsfrihet för vårdpersonal, så länge det handlar om enskilda individer inom vården som avstår från vissa procedurer. Danmark och Norge ges som exempel där samvetsfrihet inom vården tycks fungera utan att äventyra vårdens tillgänglighet.⁷²

4.1.2.3 Statens kontra individens intressen

I dagens samhälle har vi valt att försöka separera religion och stat. Vi tror på allas rätt att agera enligt sin egen moraliska övertygelse, så länge det sker inom lagens ramar och inte inskränker på någon annans rättigheter. Detta säkerställs genom att det i dag står människor fritt att välja bort yrken som de anser moraliskt förkastliga. Det är stor skillnad mellan detta och rätten att välja vilka arbetsuppgifter som man önskar utföra.⁷³

Citatet ovan av Erik Törner tar upp ytterligare en tanke som finns i debatten om samvetsfrihet inom abortvården. I det här fallet handlar det om konflikten mellan befolkningens rätt till god vård och en eventuell samvetsfrihet för personer arbetandes

⁷¹ Zillén, 2016, s. 114-115.

⁷² Zillén, 2016, s. 116-118.

⁷³ Törner, "Kalla samvetsfriheten för vad det egentligen är: Abortmotstånd", *Dagens Medicin*, publicerades 2017-02-24.

inom hälso- och sjukvården. Lovisa Hellsten lyfter även fram det faktum att Sverige har tagit ställning i abortfrågan, och vad som etiskt ses som övergången från foster till individ. Detta yttrar sig i de begränsningar som finns i aborträtten, exempelvis att en individ enbart får göra abort fram till en viss vecka i graviditeten.⁷⁴

En del av de argument som finns i debatten om samvetsfrihet och fallet Ellinor Grimmark handlar om den enskilda individens intressen i förhållande till nationens intressen. Detta tema tycks vara vanligt förekommande även i samvetsfrihetsdebatten i stort.⁷⁵ Ser man till de argument som berör just ämnet med personal inom hälso- och sjukvården kan konflikten mellan den enskilda individens intressen och nationens intressen urskiljas, vilket även var framträdande i de argument som berörde ämnet rätten till god vård kontra rätten till samvetsfrihet.

Argumentet är både hållbart och relevant, sett till Sveriges motivering till att inte införa samvetsklausuler i samband med att Europarådet antog resolution 1763. Som tidigare nämnts uppmanade resolutionen medlemsstaterna att skapa riktlinjer gällande samvetsklausuler inom hälso- och sjukvården. Även om det uppmanades till detta var det högst frivilligt och Sverige valde följaktligen att avstå. Detta motiverades med att man inte ville riskera patientens säkerhet och kvinnors rätt till abort.⁷⁶

Det finns ibland en konflikt mellan exempelvis staten och den enskilde individen i att å ena sidan i sin yrkesroll behöva utföra en handling, å andra sidan att individen anser att denna handling påverkar dennes samvete negativt. Det finns således en konflikt mellan krav ställda av kollektivet och en individs samvete.⁷⁷

Det tycks vara som så att när en individ inte känner sig bekväm med att utföra vissa arbetsuppgifter, med just sitt samvete i åtanke, ställs denna enskilda individs samvete i relation till nationella intressen. Finns det grund för att tro att samvetsklausuler skulle riskera vårdens tillgänglighet och kvalitet kan en stat välja att avstå, vilket Sverige valde att göra. En grund för oro verkar också finnas, då man bland annat sett att samvetsfriheten har fått konsekvenser bland annat i Italien. Där har kvinnor indirekt nekats abort, eftersom det inte finns ett tillräckligt antal individer inom vården som har varit villiga att utföra aborter. Vårdpersonal blir ett verktyg för staten att uppfylla dess intressen. Finns det en otillräcklig andel av personalen som är villiga

⁷⁴ Hellsten, "Det handlar om lagstiftning – inte om moral", *Dagens Nyheter*, publicerades 2017-01-26.

⁷⁵ Zillén, 2016, s. 291.

⁷⁶ Europarådets parlamentariska församlings resolution 1763, *The right to conscientious objection in lawful medical care*, antagen den 7 oktober 2010 ; Zillén, 2016, s. 30, 240, 246-247.

⁷⁷ Aldén, 2002, s. 7, 160, 171-172.

att utföra en viss arbetsuppgift drabbar detta i sin tur statens intressen. Europakonventionen ger visserligen en rätt till samvetsfrihet, men denna kan begränsas i förmån för något som krävs för ett demokratiskt välfungerande samvete och i fall där en annan individs rättigheter behöver tillgodoses. I fallet med Ellinor Grimmark görs en intresseavvägning mellan å ena sidan samvetsfriheten som skyddas av artikel 9, å andra sidan rätten till privatliv och således abort som skyddas av artikel 8.⁷⁸

Det kan återigen vara av intresse att ta upp att en av anledningarna till att resolution 1763 antogs av Europarådet från första början berodde på att man ville säkerställa att kvinnor skulle kunna få tillgång till vård i stater som av olika skäl har ett omfattande abortmotstånd och där eventuella samvetsklausuler skulle kunna försvåra kvinnors tillgång till säkra aborter.⁷⁹ Här sätts följaktligen befolkningens tillgång till vård i relation till enskilda individers rätt till samvetsfrihet i sitt yrke. Har staten en skyldighet att uppfylla rätten till god vård krävs det att vårdpersonal kan utföra vården. Personal inom hälso- och sjukvården blir således ett verktyg för att kunna uppfylla statens intressen, vilket även innebär att statens intresse att uppfylla denna rättighet prioriteras framför en eventuell samvetsfrihet för vårdpersonal.

Ett ytterligare exempel på detta är inom värnplikten i Sverige. Samvetsfrihet inom värnplikten har diskuterats flitigt under historiens gång. Kraven för vad som accepteras som samvetsbetänkligheter har dessutom förändrats över tid. I samband med andra världskriget beslutades det dock att även personer som tidigare inte behövt tjänstgöra militärt kunde tvingas till detta, då det skulle gynna samhället i stort.⁸⁰ Här kan det ses att individer som tidigare beviljats samvetsfrihet har haft vissa krav på sig och blivit tvungna att bortse från sina samveten för att uppfylla nationens intressen. Att nationens intressen går före individens är således ingenting nytt.

4.1.2.4 Kan leda till samvetsfrihet inom fler områden

Hade det bara handlat om rätten till arbetsvägran av samvetsskäl hade processen varit absurd, då det inte är svårt att tänka sig en rad tänkbara liknande fall där samvetsbetänkligheterna kom ur andra motiv än de extremkristna: veganer på slakteri som inte vill hantera kött, strikt troende

⁷⁸ Andión-Ibañez & Zampas, 2012, s. 231 ; Arbetsdomstolen, dom 2017-04-12, mål B 10/16, s. 35 ; *European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*, E.T.S. No. 5, 4 November, 1950, art. 8-9 ; Zillén, 2016, s. 291-292.

⁷⁹ Zillén, 2016, s. 241.

⁸⁰ Aldén, 2002, s. 25-26.

muslimska kvinnor som inte vill arbeta med män, eller restaurangpersonal som vägrar servera människor med vissa politiska åsikter eller av viss etnicitet. Skulle Grimmark beviljas rätten att arbetsvägra skulle det därför öppna för en mängd liknande fall.⁸¹

Patrik Lindenfors och Christer Sturmark menar med citatet ovan att om samvetsklausuler infördes i svensk abortvård skulle det kunna öppna upp för samvetsfrihet inom även andra områden och yrken.⁸²

Argumentet är både hållbart och relevant för diskussion om ett potentiellt införande av samvetsklausuler inom svensk abortvård. Detta då samvetsfrihet tagits upp inom andra yrken. Påståendet om att ett införande av samvetsfrihet inom abortvården skulle kunna innebära att samvetsfrihet skulle kunna införas inom andra sektorer är således trovärdigt. Både Mats Aldén och Susanne Wigorts Yngvesson tar upp samvetsfrihet inom andra områden än inom vården. Några exempel där samvetsfrihet har tagits upp till diskussion är gällande värnplikten och som präst inom kyrkan.

Sett till värnplikten i Sverige har det diskuterats åtskilliga gånger om samvetsfrihet bör införas, framför allt under senare delen av 1800-talet då en mer omfattande allmän värnplikt infördes. Frågan om värnplikt och samvetsfrihet har således varit aktuell under många år. Under tidigt 1900-tal introducerades ett alternativ inom värnplikten, där personer som av samvetsskäl inte ville använda vapen istället kunde få andra arbetsuppgifter. År 1920 infördes mer svåra krav för när en individ skulle kunna undgå att bruka vapen. Detta då det bestämdes att samvetet hos en individ skulle grundas på religiös tro. Det diskuterades dock om samvetet verkligen skulle behöva vara grundat på religiös tro för att accepteras och några år senare ändra man innebörden av samvete för att då även innefatta både religiös och annan form av tro. Det gjordes även möjligt att individer med samvetsbetänkligheter inte heller behövde tjänstgöra militärt. Detta förändrades dock i samband med andra världskriget, då det förväntades att individer trots eventuella samvetskval skulle tjänstgöra militärt, även om detta kunde ske i form av vapenfri tjänst. Detta motiverades genom att poängtera att det skedde för samhällets bästa, alltså nationens intressen. Lagen om vapenfri tjänst (1966:413) säger att individer med samvetsbetänkligheter istället för värnplikt kan få godkännande att

⁸¹ Lindenfors & Sturmark, "Religiösa samvetsskäl får inte ges särställning", *Dagens samhälle*, publicerades 2017-02-08.

⁸² Lindenfors & Sturmark, "Religiösa samvetsskäl får inte ges särställning", *Dagens samhälle*, publicerades 2017-02-08.

genomföra vapenfri tjänst.⁸³ Det som kan konstateras är att samvetsfrihet har diskuterats i Sverige redan innan samvetsfrihet inom abortvården kom på tal. Dessutom begränsas även samvetsfriheten i viss mån för att kunna uppfylla nationens intressen.

Gällande präster har samvetsfrihet diskuterats i samband med att kvinnor fick tillgång till prästämbetet. Personer som motsatte sig att prästviga kvinnor tilläts att avstå från att fira gudstjänst tillsammans med en präst av kvinnligt kön, enligt den samvetsklausul som infördes. Samvetsklausulen infördes för att å ena sidan kvinnor skulle ges tillgång till prästyrket, å andra sidan att undvika en större splittring inom kyrkan. Samvetsklausulen blev i större utsträckning ifrågasatt i samband med att antalet kvinnliga präster ökade. Detta ledde vidare till att klausulen togs bort. År 2009 infördes dock en ny samvetsklausul i de fall där en präst av samvetsskäl inte var villig att viga samkönade par. Även här kan Aldéns teori appliceras, då präster har sin religion som grund till sitt samvete. Deras religion avgör vad som är moraliskt rätt och fel och som präst vill personen antagligen agera i enlighet med sin tro och vidare avstå från att viga samkönade par. Alla präster upplever dock inte samvetsbetänkligheter i frågan om att viga samkönade par.⁸⁴

Frågan om samvetsfrihet är inte ny, utan det har talats om samvetsfrihet inom andra områden och yrken tidigare. Det är dock svårt att förutsäga hur en situation där samvetsfrihet finns skulle kunna se ut. Skulle någon form av generell samvetsfrihet införas i Sverige och inte enbart inom vården, skulle det potentiellt kunna innebära att administrativa problem uppstår. Samvetsklausuler kan som tidigare nämnts även leda till konflikter, med Svenska kyrkans splittring i frågan om kvinnliga präster som exempel.

Samvetsfriheten i exempelvis Italien har visat sig ha haft konsekvenser sett till tillgången till vård, då kvinnor indirekt nekats abortvård då en majoritet av landets gynekologer inte är villiga att utföra aborter av samvetsskäl.⁸⁵ Intresseavvägningar är således viktiga att göra inom vården, men även inom andra yrken, för att eventuellt kunna erbjuda både samvetsfrihet och samtidigt kunna tillgodose befolkningens rättigheter.

⁸³ Aldén, 2002, s. 25-26.

⁸⁴ Wigorts Yngvesson, Susanne, *Frihet till samvete*, Första upplagan, Timbro, [Stockholm], 2016, s. 49-52.

⁸⁵ Andión-Ibañez & Zampas, 2012, s. 231.

4.2 Diskussion och slutsatser

Det som kan utläsas av den argumentationsanalys som gjorts är att många av de argument som har förts fram av samtliga parter är hållbara och många även relevanta för debatten. De olika parterna för fram argument som ur olika perspektiv belyser den problematik som finns i frågan om samvetsfrihet inom abortvården i Sverige, med fallet Ellinor Grimmark som ett aktuellt exempel.

Mats Aldéns teori har hjälpt mig att definiera vad samvete är och hur det uppstår och formas. Utan denna kunskap skulle det vara svårare att klarlägga frågan om samvetsfrihet inom abortvården, då själva definitionen av samvete utgör grunden för vad samvetsfrihet byggs på. Utan att ha en klar definition och modell att gå efter skulle det göra frågan än mer komplex, då samvete kan innebära olika saker för olika människor. Att således istället utgå ifrån en vetenskaplig definition och teori om vad samvete innebär gör att själva konceptet samvete blir mer greppbart.

Den första, och främsta, slutsatsen som kan dras är Sverige har valt att prioritera patienters rätt till god vård och att säkra patienters integritet och säkerhet, framför att ge vårdpersonal samvetsfrihet. För att rätten till god vård ska kunna säkerställas blir vårdpersonalen ett verktyg för att rättigheten ska kunna garanteras. Det har använts som argument att samvetsfrihet är en mänsklig rättighet, bland annat enligt Europakonventionen, och att den således borde garanteras hälso- och sjukvårdpersonal. Det som inte alltid nämns i samband med detta argument är att denna rättighet är begränsad, så till vida att andra rättigheter kan stå över den. Detta syns bland annat i grannländerna Norge och Danmark, där det finns samvetsklausuler inom abortvården. I dessa länder är samvetsfriheten delvis villkorad, just för att patienters rätt till god vård ska kunna säkerställas. I en situation där vården blir lidande av samvetsfriheten, exempelvis i akuta situationer, krävs det att personalen ändå utför vissa arbetsuppgifter trots eventuella samvetskval.

En andra slutsats som kan dras har även med mina egna föreställningar som jag hade med mig in i arbetet med denna uppsats. De föreställningar jag hade under arbetets initiala fas var att ämnet var mer svartvitt än vad det visade sig vara. Detta har jag omvärderat under arbetets gång, när jag insåg att så inte var fallet. De debattartiklar som har analyserats har även de byggt upp en bild av att frågan om samvetsfrihet inom vården är betydligt mer onyanserad än vad som är fallet. Det verkar ha funnits en föreställning om att en stat har fullständig samvetsfrihet inom i det här fallet

abortvården, när det i verkligheten ser ut som så att samvetsfriheten är begränsad. De begränsningar som görs är, som tidigare nämnts, framför allt till för att ställa patienten i främsta rummet.

En tredje och sista slutsats som kan dras är avvägningen mellan statens intressen och individens intressen, vilket även hör ihop med hur Sverige har valt att göra vad det gäller samvetsfrihet inom hälso- och sjukvården. Något som har nämnts åtskilliga gånger under uppsatsens gång är rätten till god vård. Sverige, som valde att inte införa samvetsklausuler trots att Europarådet uppmanade medlemsstaterna till detta, har valt att prioritera rätten till just god vård framför en eventuell rätt till samvetsfrihet. Detta har gjorts eftersom man beförde att ett införande av samvetsklausuler, inom i det här fallet abortvården, skulle kunna komma att riskera vårdens tillgänglighet och kvalitet. Med tanke på hur situationen ser ut i exempelvis Italien, vilket har nämnts tidigare, så är det förståeligt att det finns en oro för detta. Sveriges motivering till att inte införa samvetsklausuler är därmed välmotiverad.

En fråga som har uppstått under arbetets gång och som således återstår är hur ett eventuellt införande av samvetsklausuler skulle se ut och fungera praktiskt i Sverige. Det kan visserligen vara svårt att bilda sig en uppfattning om hur en sådan situation skulle kunna se ut, även om grannländerna Norge och Danmark skulle kunna användas som en utgångspunkt.

Mitt bidrag till forskningsläget skulle jag beskriva som en undersökning av hur förställningarna om samvetsfrihet inom abortvården ser ut i Sverige. Då jag har ett relativt stort antal debattartiklar som analyserats i denna uppsats skulle jag vilja påstå att jag fångat in de mest framträdande argumenten i debatten, vilket i sin tur även blir det som kan läsas i media och uppfattas av människor i Sverige. Genom den här uppsatsen har jag belyst en viss problematik som finns i debatten; att den är relativt onyanserad. Exempelvis talar flera debattörer om andra länder som infört samvetsfrihet inom abortvården och nämner bland annat Norge och Danmark som exempel. I dessa länder är inte samvetsfriheten absolut, vilket det ofta framstår som i artiklarna. Det finns således vissa begränsningar och det krävs att personalen utför arbetsuppgifterna i akuta lägen trots eventuella samvetskval.

En eventuell samhällsrelevans skulle kunna vara att denna uppsats har hjälp till att nyansera debatten. Frågan om samvetsfrihet är inte svartvit, utan det finns många aspekter att ha i åtanke i diskussionen. I slutänden handlar det om vad som anses ha

störst samhällsnytta, vad som flest människor skulle gynnas av. I det här fallet har Sverige som sagt valt att främja rätten till god vård, vilket de även har motiverat. Således är det viktigt att förstå att det finns olika uppfattningar i frågan, just beroende på hur människors samvete ser ut och har formats. Med det sagt vill jag avsluta med att föra fram att det är relevant att förstå att frågan om samvete och samvetsfrihet är komplex. Människor har dessutom olika uppfattningar beroende på under vilka förutsättningar de har vuxit upp och formats. Flera av de debattörer som ställer sig positiva till samvetsfrihet inom abortvården har, precis som Ellinor Grimmark, en religiös grund. Således delar de delvis den grund som deras samveten byggs på. De olika sidor som finns i debatten handlar helt enkelt om hur de olika debattörernas egna samveten ser ut och under vilka omständigheter de har formats. Detta leder i sin tur till att det är svårt att ha en objektiv syn i frågan om samvetsfrihet, då ens egen syn på vad samvete är och innebär spelar in.

Sammanfattning

Barnmorskan Ellinor Grimmark blev nekad arbete efter att ha klargjort för den potentiella arbetsgivaren att hon inte var villig att genomföra aborter, sätta in kopparspiral samt förse patienter med så kallat akut p-piller. Anledningen till att hon inte var villig att utföra dessa arbetsuppgifter berodde på hennes samvete, som hennes religiösa tro hade lagt grund för. Förhandlingarna inleddes i Arbetsdomstolen i januari 2017, vilket ledde till att flera debattartiklar publicerades i ämnet. Syftet med den här uppsatsen har varit att belysa debatten och göra en argumentationsanalys av de artiklar som har publicerats för att därefter kunna besvara mina tre frågeställningar: vilka är pro- och contraargumenten i debatten om samvetsfrihet inom svensk abortvård och fallet Ellinor Grimmark? Hur hållbara och relevanta är dessa argument? Hur välmotiverat är avsaknaden av samvetsklausuler inom svensk abortvård?

Den teori som har använts är Mats Aldéns teori om samvete, vilken valdes för att på ett tydligt sätt kunna definiera begreppet samvete, på vilket samvetsfrihet byggs. Denna valdes för att göra situationen om samvetsfrihet klarare. Det har funnits flera tydliga teman i debatten om samvetsfrihet inom abortvården, vilka klargörs närmre i analysen.

De slutsatser som har dragits är att det finns en balansgång mellan att å ena sidan kunna uppfylla kravet på god vård, å andra sidan kunna erbjuda en samvetsfrihet som eventuellt äventyrar den goda vården. För att rätten till god vård ska kunna säkerställas blir vårdpersonalen ett verktyg för att rättigheten ska kunna garanteras. Dessutom har debatten varit relativt onyanserad, vilket även påverkade min egen uppfattning om samvetsfrihet. Efter den här uppsatsen har min syn på samvetsfrihet inom abortvården blivit betydligt mer nyanserad och jag har förstått att frågan är mer komplex än vad jag initialt förstod. Genom att även försöka få fram nya perspektiv och därigenom nyansera debatten har syftet att belysa debatten uppfyllts.

Referenser

Avhandlingar, vetenskapliga artiklar och litteratur

Aldén, Mats, *Samvete och samvetsfrihet: en analys av samvetskonflikter i det svenska samhället och av begreppen samvete och samvetsfrihet*, Diss., Lunds universitet, 2002.

Andión-Ibañez, Ximena & Zampas, Christina, "Conscientious Objection to Sexual and Reproductive Health Services International Human Rights Standards and European Law and Practice", *European Journal of Health Law*, vol. 19, no. 3, 2012.

Björnsson, Gunnar, Kihlbom, Ulrik & Ullholm, Anders, *Argumentationsanalys: färdigheter för kritiskt tänkande*, 2. [utökade] utg., Natur & kultur, Stockholm, 2009.

Eduards, Maud, *Kroppspolitik: om moder Svea och andra kvinnor*, [Ny utg.], Atlas, Stockholm, 2012.

Wigorts Yngvesson, Susanne, *Frihet till samvete*, Första upplagan, Timbro, [Stockholm], 2016.

Zillén, Kavot, *Hälso- och sjukvårdspersonalens religion- och samvetsfrihet – En rättsvetenskaplig studie om samvetsgrundad vägran och kravet på god vård*, Diss., Uppsala universitet, 2016.

Juridiska källor

Arbetsdomstolen, dom 2017-04-12, mål B 10/16.

Europarådets parlamentariska församlings resolution 1763, *The right to conscientious objection in lawful medical care*, antagen den 7 oktober 2010.

European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, E.T.S. No. 5, 4 November, 1950, art. 8-9.

SFS 1974:595. *Abortlag*. Stockholm: Socialdepartementet.

Debattartiklar

Ahlberg, Mia, Herbst, Andreas, Hommel, Ami, Ljungros, Kristina, Riberiro, Sineva & Stensmyren, Heidi, "Barnmorskan är ett hot mot aborträtten", *Aftonbladet*, publicerades 2017-04-11, hämtad 2017-04-12, nås via <http://www.aftonbladet.se/debatt/a/zojl4/barnmorskan-ar-ett-hot-mot-abortratten>

Bergander, Malin, "Jag får inte välja vem jag vårdar", *Expressen*, publicerades 2017-04-18, hämtad 2017-05-08, nås via <http://www.expressen.se/debatt/jag-far-inte-valja-vem-jag-vardar/>

Brolin, Petter, "Ett tolerant samhälle tillåter människor att vara goda", *Dagens Nyheter*, publicerades 2017-01-31, hämtad 2017-05-08, nås via <http://asikt.dn.se/asikt/debatt/det-handlar-om-lagstiftning-inte-om-moral/ett-tolerant-samhalle-tillater-manniskor-att-vara-goda/>

Edsinger, Olof, "Barnmorskan har lagen på sin sida", *Svenska Dagbladet*, publicerad 2017-01-30, hämtad 2017-04-06, nås via <https://www.svd.se/barnmorskan-har-lagen-pa-sin-sida/om/debatten-om-samvetsfrihet>

Erlingmark, Niclaz, "Samvetslösa argument", *Uppsala Nya Tidning*, publicerades 2017-02-09, hämtad 2017-04-06, nås via <http://www.unt.se/asikt/debatt/samvetslosa-argument-4535474.aspx>

Franchell, Eva, "Barnmorskan ska inte ha något jobb", *Aftonbladet*, publicerades 2017-01-24, hämtad 2017-05-08, nås via <http://www.aftonbladet.se/ledare/a/5d160/barnmorskan-ska-inte-ha-nagot-jobb>

Frans, Emma, "Abortmotståndare är allt annat än "för liv"", *Expressen*, publicerades 2017-01-25, hämtad 2017-04-14, nås via <http://www.expressen.se/debatt/abortmotstandare-ar-allt-annat-an-for-liv/>

Greider, Göran, "När samvetsfriheten blir till kvinnofientlighet", *Dala-Demokraten*, publicerades 2017-01-24, hämtad 2017-05-08, nås via <http://www.dalademokraten.se/opinion/ledare/nar-samvetsfrihet-blir-till-kvinnofientlighet>

Halldorf, Joel, "Samvetsfrihet är inte ett särintresse", *Dagen*, publicerades 2017-02-03, hämtad 2017-04-12, nås via <http://www.dagen.se/ledare/samvetsfrihet-ar-inte-ett-sarintresse-1.920759>

Hellsten, Lovisa, "Det handlar om lagstiftning – inte om moral", *Dagens Nyheter*, publicerades 2017-01-26, hämtad 2017-05-08, nås via <http://asikt.dn.se/asikt/debatt/det-handlar-om-lagstiftning-inte-om-moral/>

Jalali, Mozhgan, "Samvetsfrihet sätter personalen före patienterna", *Göteborgs-Posten*, publicerades 2017-04-11, hämtad 2017-04-12, nås via <http://www.gp.se/nyheter/debatt/samvetsfrihet-satter-personalen-fore-patienterna-1.4232578>

Lindberg, Staffan I., "För offentligt anställda ska lag gå före religion", *Svenska Dagbladet*, publicerad 2017-01-24, hämtad 2017-04-06, nås via <https://www.svd.se/for-offentligt-anstallda-ska-lag-ga-fore-religion>

Lindenfors, Patrik & Sturmark, Christer, "Religiösa samvetsskäl får inte ges särställning", *Dagens samhälle*, publicerades 2017-02-08, hämtad 2017-05-08, nås via <https://www.dagenssamhalle.se/debatt/religioesa-samvetsskael-far-inte-ges-saerstaellning-31388#story-block>

Ljungros, Kristina, "Låt dig inte luras av barnmorskan", *Aftonbladet*, publicerades 2016-11-04, hämtad 2017-04-12, nås via <http://www.aftonbladet.se/debatt/a/1prjX/lat-dig-inte-luras-av-barnmorskan>

Nordström, Ruth, "Grimmark har utsatts för offentlig mobbning", *Expressen*, publicerades 2017-01-30, hämtad 2017-04-12, nås via <http://www.expressen.se/debatt/grimmark-har-utsatts-for-offentlig-mobbning/>

Oscarsson, Ulrica, "Jag är så trött på er abortmotståndare", *Aftonbladet*, publicerades 2017-03-21, hämtad 2017-04-12, nås via <http://www.aftonbladet.se/debatt/a/vod2j/jag-ar-sa-trott-pa-er-abortmotstandare>

Park, Frida, "Klart barnmorskan inte ska behöva abortera", *Expressen*, publicerades 2017-01-26, hämtad 2017-04-12, nås via <http://www.expressen.se/debatt/klart-barnmorskan-inte-ska-behova-abortera/>

Sundkvist, Ulf, "Samvetsfriheten är en elefant i rummet", *Dagen*, publicerades 2017-02-16, hämtad 2017-04-06, nås via <http://www.dagen.se/kronikor/samvetsfriheten-ar-en-elefant-i-rummet-1.925706>

Teodorescu, Alice, "Teodorescu: Dåligt samvete? Byt jobb!", *Göteborgs-Posten*, publicerades 2017-01-27, hämtad 2017-04-06, nås via <http://www.gp.se/ledare/teodorescu-daligt-samvete-byt-jobb-1.4131265>

Törner, Erik, "Kalla samvetsfriheten för vad det egentligen är: Abortmotstånd", *Dagens Medicin*, publicerades 2017-02-24, hämtad 2017-04-06, nås via <https://www.dagensmedicin.se/artiklar/2017/02/24/kalla-samvetsfrihet-for-vad-det-egentligen-ar-abortmotstand/>

Wadström, Staffan, "Mångfald och samvetsfrihet", *Vetlanda-Posten*, publicerades 2017-01-31, hämtad 2017-05-08, nås via <http://www.vetlandaposten.se/article/mangfald-och-samvetsfrihet/>

Andra internetkällor

Alliance Defending Freedom, *Abortion*, hämtad 2017-05-10, nås via <https://www.adflegal.org/issues/sanctity-of-life/abortions>

Dagen, *Om Dagen*, hämtad 2017-04-22, nås via <http://www.dagen.se/om-dagen>

Democracy index, *The Economist*, 2017, hämtad 2017-04-22, nås via
<https://infographics.economist.com/2017/DemocracyIndex/>

Gaunitz, Victoria & Rosén, Emelie, "Abortvägrande barnmorskor får stör av amerikansk lobby", *Sveriges radio*, hämtad 2017-05-10, publicerades 2017-01-24, nås via
<http://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=83&artikel=6614458>

Mikaelskyrkan, *Om oss*, hämtad 2017-05-10, nås via <http://efsiuppsala.se/mikaels/om-oss/>